

УДК 94 (477.64)-053.81

Швайба Н.І.

**«ВЕРНЫЕ ДРУЗЬЯ – КНИГИ»:
ЧИТАЦЬКИЙ ПРОСТІР ДНІПРОБУДІВЦЯ БОРИСА ВЕЙДЕ**

У статті на основі аналізу джерела особового походження вивчається читацький репертуар конкретного мешканця міста Запоріжжя в роки непу та індустріалізації. Виявляються зміни у читацькому запиті та чинники, що їх детермінують. Простежується зв'язок між читанням і формуванням радянської ідентичності міського читача.

Ключові слова: читацький простір, радянський читач, ідентичність, Борис Вейде.

В статье на основе анализа источника личного происхождения изучается читательский репертуар конкретного жителя города Запорожье в годы нэпа и индустриализации. Выявляются постепенные изменения в читательском запросе и их причины. Прослеживается связь между чтением и формированием советской идентичности городского читателя.

Ключевые слова: читательское пространство, советский читатель, идентичность, Борис Вейде.

In article on the basis of the analysis of a source of a personal origin the reader's repertoire of the concrete townsman Zaporozhye in days of the New Economic Policy and industrialization is studied. Gradual changes in reader's inquiry and their reasons come to light. Communication between reading and formation of the Soviet identity of the city reader is traced.

Key words: reader's space, the Soviet reader, identity, Boris Vejde.

Людина конкретної епохи – це її смаки і вподобання, в тому числі літературні. Художня література – жанр, сюжет, автор – один із засобів розуміння особистості читача. Тим паче, коли книга не випадково потрапляє до рук, а є стійким атрибутом дозвілля. Таким *Ното legends* був Борис Вейде – мешканець міста Запоріжжя з 1923-го по 1934 рік. Він любив читати і книги мали для нього своє, особливе значення. В контексті сучасних історичних студій з історії повсякдення, ювенальної, і ширше соціальної історії радянських 1920-30-х років принципового значення набуває вивчення індивідуального досвіду людини, що ставала свідком і учасником ключових подій як на місцевому, так і загальному державному рівні. Мета даної розвідки – дослідити формування читацького простору пересічного молодого чоловіка, з'ясувати зміст його книжкового репертуару впродовж середини 1920-х – середини 1930-х років, виявити чинники, що впливали на вибір книжки та сприйняття прочитаного. Важливим видається розкриття зв'язків між літературою і радянською свідомістю міської молоді в 1920-30-х роках. Об'єктом дослідження виступають «Записки строителя» Вейде [1], що містять в собі інформацію для усвідомлення життя конкретної людини у м. Запоріжжі в роки непу, напередодні і в роки індустріалізації. Предмет дослідження – читацький

простір автора записок як неодмінна складова його суспільного і приватного життя, як складова повсякдення, як один із засобів формування власного ставлення до оточуючого світу.

«Записки строителя» Бориса Олександровича Вейде (1900-1970) [1] хронологічно охоплюють 1908-1935 роки. Мова записок – російська, стиль літературний, в окремих випадках проступає робкорівський досвід автора, граматичні помилки зустрічаються, але рідко. На сьогодні нам відомий і доступний тільки другий зошит записок, що охоплює 1923-1935 рр., більшістю – роки проживання Бориса Вейде у Запоріжжі (1923-1934). Не дивлячись, що записки охоплюють ширший період, автор презентує себе саме як «будівник» Дніпрогесу, тим самим виділяючи центральний сюжет в своїй біографії.

Постать автора є вельми колоритною – латиш родом із Ліфляндської губернії, закінчив 5 класів гімназії, свого часу призивався до терармії, навчався у школі бібліотечних робітників [2]. У роки громадянської війни перебував на військовій службі (подробіці цього періоду нам невідомі). Демобілізований повернувся під Мелітополь, до села, де мешкала мати, але лишатися у селі не схотів. У Запоріжжі з 1923 по 1927 роки працював у автомайстернях ім. Х. Раковського табельником, цеховим конторником, напередодні закриття заводу – діловодом [3; 4]. Був членом профспілки «Местран», Каси Взаємодопомоги, товариств МОПР та Авіахім [2, арк. 84-84зв.]. Заводський актив призначив хлопця завідувачем бібліотеки майстерень, яку йому довелося самотужки розбирати. Протягом 1926 року публікував робкорівські повідомлення у місцевій газеті «Червоне Запоріжжя», тим самим вступив у відкритий конфлікт із директором заводу. Під час роботи на Дніпробуді поступово закріпився у відділі найму та звільнення робітників, був залучений до численних кадрових перевірок працюючих на Дніпробуді, в т.ч. і до чисток на будівництві, що почалися 1929 року. По закінченню Дніпробуду перевівся до сектора найму на Камгесбуд, у війну отримав броню, після війни працював замом начальника відділу кадрів будівничого тресту, у 1950-ті – зам. начальника відділу кадрів на Камгесбуді, мешкав у Пермі. Як бачимо, у презентації себе «будівником» (а не «кадровиком») відбивається не стільки буквальне, скільки образне уявлення Б. Вейде щодо власної участі і причетності до здійснення грандіозного проекту ГОЕЛРО на Дніпрі. Усвідомлюємо, що перед нами складна наративна конструкція власного досвіду, з багатьма недоказаними моментами, з відсутністю спонтанності в оповіді, з рефлексивністю, з пошуком і презентацією власної ідентичності, всім тим, на що звертає увагу в своїй роботі Н. Козлова [10].

Щодо часу написання записок, очевидно, що вести записи Борис Вейде почав у 1920-ті роки. До цього схиляють численні подробиці спогадів, передача емоційної атмосфери пережитого, є вказівка і на конкретну дату – 15 травня 1927 р., коли під час відпочинку на дніпровій скелі компанія друзів вирішила зустрітись через 25 років і поділитись пережитим. Вважаємо, що остаточно записки були зведені, відредаговані і начисто переписані у зошити в 1950-х роках. Тоді ж, ймовірніше за все, автором був визначений адресат записок:

власний син, Фелікс Борисович Вейде, що народився у Запоріжжі 1935 року, в дорослому віці – проживав у Івано-Франківську.

Записки по кожному або одразу за два роки складаються з частин: а) загальні події в країні та місті, спогади Б. Вейде як очевидця цих подій (свого роду мемуари-сучасні історії); б) важливі події в житті самого Б. Вейде, розвиток кар'єри, знакові зустрічі, налагодження побуту тощо; в) його особисте життя, зокрема «історії» стосунків із жінками. Такий поділ свідчить про існування у свідомості автора критерію важливості щодо пережитого. Приватне, хоча і таке важливе для автора, переноситься якби на другий план, на першому – суспільне, загальнодержавне, що опосередковано свідчить про характерні установки автора.

Борис Вейде фіксував багато речей, що непокоїли молодого мешканця учорашнього повітового міста: робота, його оточення, друзі, гучні події на державному рівні, особисте життя, дозвілля, мода, і поміж іншого – власні читацькі вподобання. Текст записок – це можливість зрозуміти як переживав 1920-30-ті роки звичайний хлопець, який не мав ні підтримки родичів, ні зв'язків, успіхи якого у великій мірі залежали від нього самого. В такій ситуації книга не лише заповнювала дозвілля (коли не було поруч ні родичів, ні справжніх друзів), а й помагала долати внутрішню кризу, викликану дуалізмом реалій непівського життя та їх невідповідністю післяреволюційним ідеалістичним очікуванням демобілізованого червоноармійця.

Звертаємо увагу, що в роки праці в Запорізьких автомайстернях Борис Вейде мав прямий доступ до літератури. У 1925 році йому, вочевидь як випускнику курсів бібліотечних робітників (не виключена і власна ініціатива), доручили впорядкування бібліотеки заводу. Економічний стан авторемонтних майстерень у першій половині 1920-х навряд чи дозволив би значне книжкове поповнення. Вейде повідомляє про 8-10 тисяч книг різного характеру, видань та напрямків, які треба було розібрати і систематизувати [1, арк. 43зв.]. Припускаємо, що значна частина видань була дореволюційною (як і самі майстерні), а робота Бориса – запізним виконанням інструкції Главполітпросвіти 1923 р. щодо перегляду бібліотек та вилучення з них старої, контрреволюційної літератури. Так чи інакше, книги захоплювали Бориса, «читал запоем и большинство вечеров проводил в библиотеке у камина». Через знайому завідуючу бібліотекою Міському РСП(б) отримував літературу з її сейфу «для чтения без огласки» [1, арк. 43зв.]. Що саме було прочитано у такий спосіб, Вейде не повідомляє, як і подробиць своєї бібліотечної роботи. Головне, що він знав про поділ літератури на дозволену і ту, що не слід розголошувати.

Захоплення книгою у вільний час співпадає із загостренням конфлікту з директором автомайстерень Сімаковим [1, арк. 46-48]. Суспільне життя на заводі, виконання «робкорівського обов'язку» фактично перетворило Бориса на особистого ворога директора та його посібників. З іншого боку, розширюється коло його знайомих та приятелів поза заводом, трапляються бурхливі знайомства із міськими дівчатами. Які книги вибирає і читає Борис у цей час – на середину 1920-х років? Бачимо, що це новітні видання радянських письменників, опубліковані впродовж 1923-1926 рр. Репертуар показовий, як і

короткі коментарі щодо прочитаної літератури: «Дело Артамоновых» Горького с его угасанием купеческой семьи; «Падение Даира» Малышкина, где он описал ликвидацию врангелевщины; «Разгром» Фадеева – где он раскрывает духовный мир Левинсона и Морозки, буржуазный индивидуализм Мечика; «Одеты камнем» Форш, «Кюхля» Тынянова, «Конармия» Бабеля, «Чапаев» Фурманова и др. С тех позиций какие были заложены в этих произведениях – бытие нашей компании вне завода казалось обывательским, мелким...» [1, арк. 50].

Що об'єднує ці твори? Сюжет більшості з них розгортається на фоні відмирання старого дореволюційного світу та кипучих подій революції і громадянської війни. Борис бажав читати і паралельно осмислювати те, свідком чого був сам, в чому брав участь. Звичайно, що радянська література мала конкретне ідеологічне спрямування, але саме цього і очікував Вейде-читач. Твори відповідали внутрішньому запиту недавнього червоноармійця. Конкретні літературні образи та сюжетні розв'язки сприяли посиленню віри в ідеали, якими керувався Борис, водночас, вони виправдовували його особисті жертви: розпад родини, повоєнну невлаштованість, низький рівень життя. Такими були повоєнні реалії багатьох «солдатів революції» [15, с. 144], та на противагу, література формувала образ героя-революціонера, сильного духом, справжнього борця за ідею. Логічно, що для Вейде боротьба за ідеали продовжилася на шпальтах «Червоного Запоріжжя». Наскільки читацький вибір Бориса був самостійним – однозначно відповісти не можна. Відомо, що з перших років радянської влади бібліотека перетворилася на політико-ідеологічний інститут, а тип радянського читача формувався через вибір книг по рекомендаційним спискам [14].

Втім, на середину 1920-х, коли антологія радянської літератури тільки починала формуватися, серед міських читачів набули популярності перекладні твори, що видавалися переважно недержавними видавництвами: петроградсько-ленінградськими «Сеятель», «Анетей», «Время», «Мысль», «Прибой», московським державно-акціонерним «Земля и фабрика», «Современные проблемы», ризьким «Граматы Другсь», одеським «Космос» та ін. Читач отримав нагоду познайомитися з авантюрними романами французького письменника П'єра Бенуа, новелами та есе французів Іполіта-Жана Жироду, П'єра Мілля, колоніальними романами Клода Фаррера, розповідями американця О. Генрі, сповненими психологізму творами популярної англійської письменниці Олівії Уедслі. В Радянському Союзі їх книги у перекладі активно видавалися впродовж 1922-27 років та вже наприкінці 1920-х – 1930-ті популярна західна література була вшент розкритикована за експлуатацію колоніальної теми, вульгаризацію, трансляцію буржуазно-міщанського ставлення до життя тощо [13]. Традиційна форма дозвілля, читання, і читацький простір, перетворювалися на сферу політичної боротьби [12, с. 231].

Бачимо, що на середину 1920-х років молодий запорізький робкор, водночас ще й член Товариства спасіння на водах, чергуючи на березі Дніпра,

не раз переносився з книгою до старого німецького замку, або невідомої Африки, до світу пригод і авантур. На короткий час (1926-1927) він стає шанувальником романів П'єра Бенуа, читає його головні бестселери: «Властительница Ливана», «Атлантида», «Дорога гигантов», «Кенигсмарк» [1, арк. 50зв.]. Чотири прочитані книжки свідчать про справжнє захоплення жанром і автором. Втім, у записках постфактум надаються характерні оцінки про «шкідливу» направленість даної літератури. Борис не подає своїх вражень від прочитаного, лише констатує: «захватила екзотика», «эти романы издавались во множестве», «колониально-дворянская романтика быстро надоела. Их сменили «Мои университеты» Горького, «Цемент» Ф. Гладкова, «Мими Блюэтт» Гвидо де Верона, «Миндаль цветет» Оливии Уэдсли, «Завод» Камиля Лемонье, «1920 год» монархиста Шульгина и др...» [1, арк. 50зв.] Вейде-читач після захоплення белетристикою воліє повернутися до свого часу, своєї епохи і фактично визначається зі «своєю» літературою. Остання повинна приносити не лише задоволення, а й користь, бути засобом виховання, дороговказом для молодого людини.

Наприкінці роботи в заводській бібліотеці, 1927 р., трапився казус, що увійшов у «Записки» [1, арк. 51зв.]: «Как то я получил для библиотеки журнал «Новый Мир». Знакомый мне продавец сказал: «Читайте повесть Пильняка... сенсационная ну[жн]ая повесть о Фрунзе!»¹ Но прочитать эту повесть не пришлось. Когда я закончил вечерний прием посетителей, пришел Окрлит и забрал эту книгу, оставив расписку. На другой день стало известно, что повесть расшифровывала причины смерти М.Ф. Фрунзе. Так говорили те, кто успел ее прочитать...» Подія, що справила враження на Вейде, подається без будь-яких рефлексій, подробиць, «Записки» не перетворюються на відкрите поле роздумів.

Загальна ж тенденція на кінець 1920-х була такою: відносно секуляризована і комерціалізована книжна справа доби непу повністю перейшла під контроль держави. Відбувається «ресекуляризація літератури для нової ідеології», літературне життя, видавець, письменник і читач радикально змінюються [9]. З кінця 1920-х зникає бульварний роман, «упадницька» поезія, жовта преса, розчищається поле для формування «нової людини», впроваджується «репертуарне планування», літературні твори діляться за категоріями «найбільш ідеологічно прийнятних», «більш-менш прийнятних», «ідеологічно невитриманих» тощо [11, с. 254-255]. Не дивно, що майже все, що читатиме Вейде у подальшому, буде мати чітке літературно-ідеологічне спрямування. «Спокушений» романами Бенуа та Уедслі, Вейде добре розуміє, що «треба читати» молодому робочому. За переліком літератури, яку обирає і читає Борис, бачимо процес «одержавлення» молодого людини: його читацький запит поступово співпадає з офіційною антологією. Він читає те, що пропонує читати держава і письменники нової генерації. Як мільйони молоді 1920-30-х Борис Вейде стає справжнім *радянським* читачем, водночас, протиставляючи

¹ Мова йшла про повість Бориса Пільняка «Повесть непогашенной луны» (Новый мир, 1926, № 5).

себе міській «золотій молоді» Запоріжжя, що занурилася у «Єсенінщину» [1, арк. 50зв.].

Наступний етап звернення Бориса Вейде до художньої літератури спостерігаємо після закріплення на Дніпробуді. Чистка, що почалася з 1929 року, перетворює працівника відділу Обліку робочої сили на гвинтик. Вейде мусив чітко виконувати завдання і розшукувати класового ворога серед будівників: колишніх білогвардійців, їх посібників, старорежимних спеціалістів, куркулів, бандитів та іншу «контру». Будучи причетним до вершення людських доль через виявлення по особовим документам «небезпечних» та «підозрілих», Б. Вейде знов повертається до читання друкованих щоденників та спогадів, присвячених подіям революції, Громадянської війни, їх передодню. Це дає свої результати: у спогадах зустрічаються прізвища нині працюючих на Дніпробуді спеціалістів, або їх прямих родичів [1, арк. 62, 69, 82зв.]. Інтерес до літератури ангажується бажанням виявити класового ворога на будівництві.

В умовах напруженої роботи, рідкого відпочинку, і, ймовірно, суто людських коливань щодо своєї причетності до чисток, книги за виразом Б. Вейде стають його самими «вірними друзями». Серед прочитаного впродовж 1928-1929 рр. Борис зазначає: «А. Куприн – «Однорукий комендант», П. Истрати – «Гайдуки», «Кира Киралина», А.В. Богданович – «Три последних самодержца». Із щоденника останнього він дізнається про наближеного до Романових вельможу Салова, батька одного з провідних дніпробудівських інженерів Ф.С. Салова. Репертуар розширюють твори: «Панферов «Бруски» (деревня в 20 годах), А. Толстой – «Хождение по мукам», «18 год», К. Тренев – «Любовь Яровая» – воплощение нового революционного в образах Л. Яровой, Шванди, Кошкина и моральное разложение белогвардейцев Ярового, Пановой и др. Цинизм, опустошенность, ненависть к народу. Б. Лавренев – «Разлом» – широкий размах движущих сил этой революции. Эти книги (они печатались в журналах) дали ответ на вопрос об избранном пути (курсив наш – Н.Ш.), он был избран правильно...» [1, арк. 62]. Короткі реакції-відгуки нагадують цитування передмов до видань. Але остання фраза свідчить про певний внутрішній конфлікт Вейде і звернення до книги як по психотерапевтичний засіб. Твори Треньова, Гладкова, Лавренєва та інших письменників дозволяють Вейде-читачу співвідносити себе з конкретними героями, їх міркуваннями, вчинками, поглядами, позбавитися тягара відповідальності та сумнівів щодо правильності власного вибору, ревно виконувати свій обов'язок: слідкувати за «чистотою» кадрів на будівництві.

Під 1931 роком у «Записках» Борис повідомляє²: «Я читал много литературы. Особенно мне запомнились произведения Бориса Лавренева «Ветер», «Сорок первый», «Седьмой спутник», «Рассказ о простой вещи», «Марина». Они были как бы моральной опорой в этой напряженной жизни...» [1, арк. 68зв.-69]. Не вгасає інтерес до подробиць революційних років, серед

² Там само. – Арк.68зв.-69.

прочитаного – «Северная контрреволюция» Миколи Корнатовського, «Антанта и Октябрьская революция» Олександра Гуковського. З цієї ж серії, 1933 року Вейде читає твір С. Ушеревича «Кровавый смерч». Навіть під час власного відпочинку у Новому Афоні і Сухумі він не оминає місцевої бібліотеки. Найбільший інтерес викликають віднайдені спогади емігранта Бикова, в яких згадувався царський лейб-медик, професор В.Н. Деревенко, що на початок 1930-х працював лікарем на Дніпробуді. Останньому довелося потім пояснювати Борису, де саме він працював і чому залишився в країні після революції [1, арк. 83 зв.-85].

Пізніше, будучи вже жонатим 34-х літнім чоловіком, заклопотаним робочими проблемами, Борис Вейде не полишає книги, звертаючись до неї вже з новими питаннями: «Як книга відображає нашу дійсність і її романтику?» [1, арк. 87]. У 1934 р. прочитано: «Гидроцентрально» Марієтти Шагінян, «Соть» Леоніда Леонова, «Энергия» Федора Гладкова, «Тихий Дон» Михайла Шолохова, «Время вперед» Валентина Катаєва, «Кара-Бугаз» Костянтина Паустовського. «Прочел эти книги не отрываясь. Больше всего понравился «Тихий Дон» – своей правдивостью и простотой – и «Кара-Бугаз» [1, арк. 87]. Звертаємо увагу, що сюжет більшості романів розгортався на тлі соціалістичного будівництва, де на перший план виходили його звичайні будівники, ударники, висвітлювалися їх трудові будні та героїчні вчинки.

Чи була книга у цей час доступною для Б. Вейде і де можна було її дістати на Дніпробуді та у місті Запоріжжі? По-перше, діяли бібліотеки. Зокрема, Вейде відмічає, що брав деякі книги у бібліотеці Інженерно-технічного сектору Дніпробуду, мав знайомих серед бібліотекарів. Архівні матеріали свідчать про інтенсивну роботу Запорізької філії Держвидавництва УСРР, в її міській крамниці (вул. К. Лібкнехта, 10) продавалися переважно українські видання. На середину 1920-х – це були твори І.Франка, В. Вінниченка, О. Маковея, Т. Бордуляка, О. Кобилянської, І. Карпенка-Карого, багато іншої літератури, розрахованої на масового читача [5, арк. 85-88]. З періодичних видань Запорізька філія поширювала «Прапор комунізму», «Красне Слово», «Гарт», «Більшовик України», «Плужанин» та ін. [6, арк. 92]. У поселенні Кічкас 1927 р. була відкрита ще одна книгарня Запорізької філії ДВУ [5, арк. 101, 111], [6, 21]. В 1929 р. у районі Дніпробуду діяло по одному книжковому кіоску Запорізької філії на лівому і правому берегах Дніпра [7, арк. 13-13 зв.]. Крім того працював книжково-канцелярний магазин Райспоживспілки і аналогічний магазин газети «Червоне Запоріжжя» [5, арк. 163]. Місцеві філії та торгівельні осередки мали договори із російським держвидавництвом (ГІЗ РСФСР) на реалізацію його книг і друкованої продукції [6, арк. 273-273зв.], література видавництва «Техкнига» поширювалася через філії та поштовими замовленнями. З книжкою можна було ознайомитися у бібліотеках навчальних закладів та заводських клубів, при райкомах ЛКСМУ (в т.ч. Дніпрельстанівському), при робіткомах, райпарткомах, червоних кутках відділів та поселень Дніпробуду [8, арк. 184-184зв.]. Потенційному дорослому читачу пропонувалася технічна, соціально-економічна, художня література, в тому числі література народів СРСР, нацменівська, класична та сучасна

іноземна література, сучасна українська, музична та кіно-література [8, арк. 5-11, 29-35], окремо – технічна та політ-виховна література для військових [8, арк. 39-41]. З того вельми широкого асортименту, що пропонувався читачеві у місті та на Дніпробуді, як бачимо, Борис Вейде обирав або новітню російську, або схвалену радянськими критиками новітню європейську літературу на кшталт творів Панаїта Істраті. Українська література, не дивлячись на розвій українізації, залишилася поза читацьким інтересом дніпробудівця, латиша за походженням. Привертає увагу той факт, що для відпочинку з книгою Борис часто обирав популярну, але й високу за творчим рівнем літературу. В його читацькому репертуарі не значиться антирелігійна та відверто комуністично-виховна література.

Аналіз читацького репертуару Бориса Вейде другої половини 1920-х – початку 1930-х років дозволяє зробити певні узагальнення. Б. Вейде мав стійку потребу спілкування з книгою і відносно самостійно вибирав книги для читання, намагався читати переважно новітню літературу, близьку до проблем його життя і часу. На його прикладі бачимо яким строкатим був книжковий ринок та журнальна белетристика 1920-х років, а відповідно, і читацький репертуар мешканця міста. Поруч з новітньою радянською літературою читалися пригодницькі «екзотичні» бестселери європейських письменників. Втім, наростання ідеологічного тиску та характерні зміни в літературі середини 1920-х – початку 1930-х років безпосередньо вплинули на формування читацького запиту пересічного масового читача, яким був Борис Вейде. Спостерігаємо, як впродовж означеного часу закріплюється стійкий літературний інтерес Бориса до червоноармійської героїки років громадянської війни (твори Д. Фурманова, І. Бабеля, О. Фадєєва). Згодом, зацікавлення змістом революційно-військової мемуаристики набуває специфічної прагматики – виявлення прізвищ «колишніх» серед працівників Дніпробуду. В роки праці на Дніпробуді стрімко зростає інтерес до роману у жанрі соцреалізму («Енергія» Ф. Гладкого, «Гідроцентрально» М. Шагінян, «Соть» Л. Леонова, «Время, вперед!» В. Катаєва тощо). Романтизована дійсність соціалістичного будівництва майже повністю заповнює читацьке дозвілля дніпробудівця Вейде. Втім, навіть у роки активного створення і поширення соцреалістичного канону, найбільше враження на Бориса справляє «Тихий Дон» М. Шолохова.

Загалом, формування радянського читача у випадку з Б. Вейде відбулося цілком органічно. Література стала одним із важливих чинників формування радянської ідентичності Бориса Вейде. Поза цим всім, в роки карколомних соціальних змін, індустріалізації, чисток та арештів, звичайній «маленькій людині» книга дозволяла мріяти про краще майбутнє, вона створювала його образ і надавала життєстверджуючого оптимізму.

Бібліографічні посилання:

1. Вейде Борис Александрович. Записки строителя. 1908 – 1935 гг. Тетрадь первая. – Арк. 40 – 99 (авторська пагінація). Вибірково опубліковано: «Укращение Днепра»:

- записки строителя (из дневника Бориса Вейде) // Искра (Запорожье). – 2007. № 9 (152), 11(154), 13(156), 14(157).
2. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 115. Анкеты рабочих автомастерских, К-Л. 14.01-5.04.1926 г. – Арк. 84-84 зв.
 3. ДАЗО. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 8.
 4. ДАЗО. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 4-6, 9, 15-20, 25, 27, 34, 39, 47.
 5. ДАЗО. – Ф. 601. – Оп. 1. – Спр. 161. – Арк. 1-203.
 6. ДАЗО. – Ф. 601. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 1-545.
 7. ДАЗО. – Ф. 601. – Оп. 1. – Спр. 171. – Арк. 1-18.
 8. ДАЗО. – Ф. 601. – Оп. 1. – Спр. 172. – Арк. 1-222.
 9. Добренко Е. Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы / Е. Добренко. – СПб., 1997. – 321 с. <http://www.library.ru/3/reflection/articles/dobrenko.php>
 10. Козлова Н.Н. Методология анализа человеческих документов / Н.Н. Козлова // Социологические исследования. – 2004, №1. – С. 14-26.
 11. Лебедева В.Г. Судьбы массовой культуры России. Вторая половина XIX – первая треть XX века. – СПб., 2007. – 356с.
 12. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н.Б. Лебина. – СПб., 1999. – 317с.
 13. Литературная энциклопедия. В 11 т. / Под редакцией В.М. Фриче, А.В. Луначарского. – М.: Издательство Коммунистической академии, Советская энциклопедия, Художественная литература, 1929-1939.
 14. Малахова Л.П. Массовые библиотеки Западной Сибири в 1920–1930 гг. на службе у государства / Л.П. Малахова // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2008. – № 310. – С. 74-79.
 15. Морозова О.М. Послевоенная жизнь солдат революции / О.М. Морозова // Человек на исторических поворотах XX века / Под ред. А.Н. Еремеевой, А.Ю. Рожкова. – Краснодар, 2006. – С. 143-151.

Надійшла до редколегії 12.03.2011 р.